

og blanke linjer mellem stroferne. I den prædigitale tidsalder kunne den kulturelle forsinkelse i harmoniseringen af tegnsystemerne således punktvis måles i århundreder. Hvad angår andre dele af bogens stof, der har ligget langt uden for forfatterens moderne ekspertiseområde, nemlig den græske oldtidslitteratur og runerne, er det betryggende, at der er benyttet eksterne konsulenter.

Opsummerende: *Tegnenes historie* er et vedkommende historisk perspektiv på den almindelige – og i et civilisationshistorisk perspektiv mere og mere uomgængelige – omgang med tegn og tekster. Man er godt underholdt, oplyst og oven i købet i acceptabelt trygge hænder. Mere kan man ikke forlange af bredt anlagt videnskabsformidling.

Jens Bjerring-Hansen

| SITA STECKEL, NIELS GAUL & MICHAEL GRÜNBART (RED.): *Networks of Learning: Perspectives on Scholars in Byzantine East and Latin West, c. 1000-1200*, (Byzantinische Studien und Texte, 6), Lit Verlag, Wien & Berlin 2014, 352 s., 34,90 EUR.

I udforskningen af middelalderens intellektuelle historie rettede forskere fra omkring 1990 og frem i stigende grad blikket mod aktørernes personlige relationer. Den senere professor i middelalderens historie på RUC, Brian Patrick McGuire, var med sin bog *Friendship and Community, the Monastic Experience 350-1250* fra 1988 i høj grad med til at fremme denne tendens. Den her anmeldte bog er resultatet af en workshop afholdt i 2008 som en del af The British Academy's 'Medieval Friendship Networks' Project (2005-2010). Efterfølgende indkaldte redaktørerne supplerende *case studies*, blandt andet et bidrag fra McGuires efterfølger på RUC, Mia Münster-Swendsen. Endelig leverer redaktørerne, Sita Steckel (Münster) og Niels Gaul (Budapest) i to afsluttende bidrag mere sammenhængende fremstillinger af de metodologiske implikationer og perspektiver. Dette er et af de første forsøg på at præsentere netværkshistorie, der inddrager både byzantinske og vesteuropæiske intellektuelle miljøer, behandlet på sammenlignelige præmisser. Herved hæver publikationen sig over en traditionel blandet buket af kongresakter.

Athanasios Markopoulos (Athen) giver i det første bidrag „Teachers and Textbooks in Byzantium, Ninth to Eleventh Centuries“ (s. 3-15) en ret traditionel fremstilling af skoler og læreanstalter i Det Byzantinske Rige og beskriver deres gæld til det hellenistiske uddannelsessystem. Helt i projektets ånd sætter han dog fokus på lærer/elev-forholdet og dets betydning for udviklingen af den særlige byzantinske analyse- og

fortolkningsdisciplin *scheodgraphia*. Dette lærer/elev-forhold belyses yderligere fra et sociologisk synspunkt af Michael Grünbart (Münster) i „Paidia Connects: The Interaction between Teachers and Pupils in Twelfth-Century Byzantium“ (s. 17-31). Her viser han på baggrund af overleverede brevsamlinger, hvordan de relationer, der etableres mellem lærere og elever, knytter an til de netværk af litterært kompetente, der udgjorde den intellektuelle elite i Det Byzantinske Rige.

En anden markant intellektuel gruppeidentitet kan iagttages hos en kreds af nordfranske, klerikale digtere fra det tidlige 1100-tal. I sit bidrag „Poetry and Networking in High Medieval France (ca. 1100): Baudri de Bourgeil and his Scholarly Contacts“ (s. 33-56) undersøger Petra Aigner (Wien), hvordan abbed Baudri de Bourgeil (ca. 1046-1130) interagerer med en hel kreds af lærde poeter, som dyrker klassiskinspirerede latinske genrer. Det foregik ikke blot som gold imitation, men foldede sig ud som dybtfølt og personlig venskabs- og kærlighedspoesi. Foteini Kolovou (Leipzig) fortsætter det litterære spor med en behandling af netværk og venskab i byzantinske brevsamlinger: „Ceremonies and Performances of Byzantine Friendship: Giftgiving Between High-Level Rhetoric and Everyday Criticism“ (s. 57-66). Kolovou udvikler her mange af de begreber og metoder, den britiske byzantinist Margaret Mullett oprindeligt lancerede gennem sine studier af venskabstyper i Det Byzantinske Rige og biskop Teofylakt af Ochrids (ca. 1055-1107) breve.¹ Mullett var en af de første, som frugtbargjorde de nye ideer om netværks- og venskabstemaer inden for byzantinske studier, blandt andet i samarbejde med McGuire.

Den første del af bogen (‐Social Ties and Concepts of Interaction‐) afsluttes af Florian Hartmann: „Eloquence and Friendship. Letter-writing Manuals and the Importance of Being Somebody’s Friend“ (s. 67-86). Brevskrivningsøvelser indgik som en fast del af højmiddelalderens uddannelse i skriftlig latin: *ars dictaminis*. Hartmann viser på baggrund af sine undersøgelser af venskabs-*topoi* i disse lærebøger, at fortolkeren af „virkelige“ breve i høj grad må tage højde for denne litterære tradition.

I bogens anden del (‐Authority and Identity‐) leveres næranalyser af de forskellige midler og metoder, der medvirkede til etablering af netværk og lærd identitet i middelalderen. Palæografen Barbara Crostini (Stockholm) analyserer i „Catechetical Teaching in eleventh-Century Constantinople: The Cases of Paul of Evergetis and Vaticanus Graecus 752“ (s. 89-106) undervisningen i to klostermiljøer i Konstan-

¹ Margaret Mullett: „Byzantium, A friendly society?“, *Past & Present*, 118 (1988), s. 3-24 og Margaret Mullett: *Theophylact of Ochrid, Reading the Letters of a Byzantine Archbishop*, Aldershot 1997.

tinopel i 1000-tallet. Først undersøger hun den kateketiske tradition ved Theotokos Evergetis-klostret, som sidenhen blev videreført i mange andre byzantinske klostre. Derefter analyserer hun scener af monastisk undervisning i et illumineret psalter, som er bevaret i Vatikanbiblioteket. Det har været hævdet, at byzantinernes elitære undervisning i klassisk litteratur og lærdom (jf. udtrykket „universitetet i Konstantinopel“) var noget helt særligt, men Crostini trækker en klar parallel mellem lærer/discipel-forholdet i de to miljøer, som måske i virkeligheden ikke lå så fjernt fra hinanden, som forskerne ofte har antaget. Tematisk er dette bidrag også forbundet med et stort anlagt tværfagligt projekt om Evergetis-klostrets religiøse, litterære og intellektuelle arv, som er ledet af Margaret Mullett siden 1990'erne.

Dirk Krausmüllers (Mardin) bidrag „Establishing Authority in Eleventh-Century Constantinople: Inspiration and Learning in the Writings of the Monk Niketas Stethatos“ (s. 107-124) handler om argumentationsformer i polemiske og dogmatiske traktater fra en vigtig fase i middelalderens historie, nemlig tiden omkring den konflikt i 1054, der førte til det såkaldte store skisma mellem Øst- og Vestkirken. Krausmüller beskriver, med hvilke midler Niketas underbygger sin autoritet både i striden mellem kardinal Humbert af Silva Candida og patriark Michael Kerullarios og i en intern byzantinsk strid om Studios-klostrets lokale traditioner. Niketas var hæmmet af, at kanonisk ret lagde klare begrænsninger for munkes deltagelse i teologiske drøftelser med konsekvenser for hele kirken: Dette var traditionelt biskoppernes gebet. I stedet måtte han påberåbe sig sin karisma og sin teologiske og kirkeretslige ekspertise. Det lykkedes i sidste ende ikke særlig godt for Niketas, og Krausmüllers bidrag synes også at være det, som har den svageste forbindelse med artikelsamlingens hovedtema.

Under den lidt kryptiske titel „Revealing Wisdom's Underwear. The Prestige of Hermetic Knowledge and Occult Sciences among Scholars before 1200“ (s. 125-146) følger Matthias Heiduk (Göttingen) udbredelsen af tekster fra det såkaldte *Corpus Hermeticum* i højmiddelalderen. Det drejer sig om en samling af oprindeligt egyptiske traktater på græsk om naturens hemmelige kræfter. Denne esoteriske visdomslitteratur havde allerede i senantikken fanget kirkefædrenes interesse. Værkerne blev f.eks. nævnt af både Tertullian, Lactantius og Augustin (100-400-tallet), der ligesom andre tidlige teologer bygger videre på forskellige førkristne filosofiske og religiøse retninger. Før 1100-tallet var et udvalg af disse tekster nok kendt, men de fik en markant renæssance hos parisiske lærde som Pierre Abelard, Hugo af Saint Victor og Thierry af Chartres. Heiduk viser, hvordan de som lærere i høj grad videregav et positivt billede af teksternes mytiske ophavsmand, Hermes Trismegistos, til deres elever, og denne lidt luftige figur blev set som

repræsentant for den rationelle forståelse af verden på linje med Platon og Aristoteles. Men Heiduk viser også hen til et andet og med dette forbundet netværk i 1100-tallet, gennem hvilket nogle værker med tilknytning til *Corpus Hermeticum*, som ikke tidligere var kendt på latin, blev formidlet. *Reconquista*, den gradvise erobring af den nordlige del af Den Iberiske Halvø fra araberne, blev nemlig ledsaget af en veritabel strøm af oversættelser af arabiske videnskabelige værker og kommentarer med rod i antikke traditioner. Blandt astronomiske, matematiske og medicinske traktater finder man således også et par værker fra den hermetiske tradition, som blev oversat til latin fra arabisk og græsk. I nogle få tilfælde kan Heiduk endda kortlægge de personlige forbindelser, gennem hvilke denne eksklusive viden blev udvekslet.

Katryn Beier (Berlin) skriver i „Wit and Irony – Rhetorical Strategies and Their Performance in Political and Learned Communication in England (1066-1259)“ (s. 147-159) om *facetia* og *ironia*, „vid og bid“, i den politiske og lærde kommunikation i England. Hun har især arbejdet med historieskrivningen, hvori hun identificerer humor og ironi som identitetsmarkør for den lærde elite. Man kan med fordel læse de satiriske og humoristiske passager i lyset af samtidens normer for mundtlig kommunikation og den meget konkurrencebetonede lærdomskultur, som forfattere og læsere delte, forklarer Beyer. I det sidste ordinære bidrag til bogen, „The Use of Emotions in the North-European School Milieus, c. 1000-1200“ (s. 161-181), sætter Mia Münster-Swendsen (Roskilde) fokus på et bredere register af følelser, som i de overleverede kilder synes at have været et slags fælles erfaringsrum for medlemmerne af den lærde klasse i middelalderen. Emotionsstudier har i løbet det sidste årti vundet indpas i mange forskellige sammenhænge, forskningscentre er blevet oprettet, og fra 2009 har f.eks. International Society of Research on Emotion også udgivet et eget videnskabeligt tidsskrift. Og her synes faktisk at være noget at komme efter. Münster-Swendsen afprøver en ny måde at læse kilderne på, som både kan indfange oversete dimensioner af kendte kilder og skabe en fælles referenceramme for tekster fra vidt forskellige genrer netop fra den periode, der er blevet fremhævet som det moderne individualitetsbegrebs vugge. Med udgangspunkt i tekster fra skolemiljøerne, hvor affekt og passion (og den tilstræbte kontrol over samme) træder tydeligt frem, kontekstualiserer Münster-Swendsen blandt andet udtryk for begær, lummerhed, frivolitet, vrede, frygt, angst for latterliggørelse, kærlighed, glæde, skuffelse, jalousi og sorg. Hun konkluderer blandt andet, at middelalderens skolemiljøer havde et ganske avanceret syn på følelser, som ikke blot var negativt: Følelserne som menneskeligt grundvilkår blev i høj grad anerkendt, udforsket og udnyttet i opbygningen af fælles identitet.

I det første af de to afsluttende bidrag, „Networks of Learning in the Byzantine East and Latin West: Methodological Considerations and Starting Points for Further Work“ (s. 185-233), genoptager og systematiserer Sita Steckel de emner, som har været rejst i de forskellige bidrag. Ud over en præcisering af tematikken ud fra et gennemført komparativt synspunkt giver hun referencer til en lang række studier af byzantinske og latinske middelalderkilder, som gensidigt kan belyse hinanden. De velvoksne fodnoter tager derfor form af en nyttig og ajourført tematisk arrangeret bibliografi til komparative studier af middelalderens lærdomskulturer. I et allersidste kapitel, „Rising Elites and Institutionalization – Ethos / Mores – ‘Debts’ and Drafts: Three Concluding Steps towards Comparing Networks of Learning in Byzantium and the ‘Latin’ West, c. 1000-1200“ (s. 235-280), giver Niels Gaul sit bud på, hvad byzantinister har nydt godt af og videre kan lade sig inspirere af fra de nyere strømninger i studiet af Vesteuropas lærdomshistorie i middelalderen. På trods af det fælles udgangspunkt i den græsk-romerske tankeverden og kristendommen synes de byzantinske og vestlige lærdomskulturer at have eksisteret på ret forskelligartede betingelser (fraregnet forskellen i lærdomssprog): I øst var den orienteret mod et altdominerende center i Konstantinopel, i vest spredt ud over mindre centre fra Italien til Irland. Efter år 1000 ser Gaul imidlertid nogle fælles træk dukke op. De vedrører især institutionalisering af undervisningen omkring professionelle lærere og ved katedral-skolerne. Der udvikledes nu en talmæssigt større intellektuel elite end tidligere. Han fokuserer endvidere på retorikkens betydning i uddannelsen af disse *litterati* / *logioi* og den tilstræbte disciplinering, som den befordrede. Disse udviklinger medførte, hævder Gaul, en udpræget konkurrence i de intellektuelle miljøer, et emne, som også flere andre af bogens bidrag har fremhævet, og som historikeren Stephen C. Jaeger tidligere har fokuseret på i sine indflydelsesrige studier.² Til gengæld sætter Gaul også et sluttidspunkt for disse parallelle fænomener i Det Byzantinske Rige og Vesteuropa: Efter det fjerde korstog i 1204 ser han stagnation i øst og udvikling af skolastikken og universiteterne i vest.

Studier af middelalderens intellektuelle historie har udviklet sig betydeligt i de sidste årtier. Ved siden af interessen for selve idéhistorien har forskerne i højere grad end tidligere fokuseret på det „sociolitterære“, på netværk og på forskellige typer af videnssamfund – måske fordi perioden og kilderne således læst spejler elementer af vores egen tid. Det er lykkedes for redaktørerne at give et fint indblik i disse nyere

² F.eks. Stephen C. Jaeger: *The Envy of Angels: Cathedral Schools and Social Ideals in Medieval Europe, 950-1200*, University of Pennsylvania Press 2000.

tendenser og samtidig få etableret et grundlag for yderligere komparative studier i byzantinsk og vesteuropæisk lærdomshistorie.

Christian Troelsgård

| HANS KRONGAARD KRISTENSEN: *Klostre i det middelalderlige Danmark*, Jysk Arkæologisk Selskabs Skrifter, Aarhus 2013, 500 s., 399,95 kr.

Det foreliggende værk er tungtvejende, ikke kun i det ydre, men også indholdsmæssigt. Desuden er der tale om noget, som egentlig ikke længere findes: et forsøg på at give et fuldstændigt overblik over en historisk institution, skrevet af en enkelt forfatter. Alene denne kendsgerning, at det er blevet gjort, aftvinger både respekt og beundring. Forfatteren er arkæolog og lektor emeritus på Moesgaard og har stillet sig selv den opgave at skildre, "hvad vi godt ved, men ikke kan slå op", altså klostrenes og klostervæsenets grundlæggende strukturer i Danmark. Udgangspunktet udgøres ikke kun af forfatterens mangeårige og indgående beskæftigelse med emnet (forfatteren har deltaget i talrige udgravninger af klostre), men også af det strukturerede overblik, der følger af en forelæsningsrække på Aarhus Universitet, og som præger bogen. I 22 kapitler beskæftiger H. Krongaard Kristensen sig med de aspekter, der ud fra en middelalderarkæologisk synsvinkel er relevante i relation til middelalderlige klostre. Efter en informativ introduktion (s. 17-24), hvor man får den nødvendige grundlæggende information om de 138 middelalderlige danske klostre, tager forfatteren fat på en udførlig og kritisk forskningsdiskussion (s. 25-66). Allerede på dette punkt fremstår det klart, hvor dybt forankret forfatteren er i stoffet. Et problem i Danmark såvel som i andre protestantiske lande er, at den middelalderlige kulturarv ikke blev og fortsat ikke bliver værdsat særlig meget. Indtil ind i 1900-tallet blev dele af klosterbygninger revet ned, og katolsk kirkeinventar fjernet fra kirkerne. Ganske vist udviste Nationalmuseet allerede i 1828 en gryende interesse for klostrene, da man før nedrivningen af Svendborgs franciskanerkirke i det mindste gennemførte nogle undersøgelser og sendte nogle stykker inventar til København, men det gav ikke stødet til en bredere interesse for disse levn. Det var da også en privatmand, der i 1878 indledte de første udgravninger i Esrum og ved den lejlighed stødte på massiv modstand i befolkningen. I udgravningsrapporten hedder det således: "Middelalderens Munkevæsen hvilede ganske vist ikke paa nogen sund Tanke eller paa nogen sand Forstaaelse af Menneskelivets Opgave. Vi vide jo ogsaa, hvorledes det henimod Slutningen af hint Tidsrum udartede, saa at der i mange Klostre førtes et saa forargeligt